

مست توکلی: زندہ شاعری، پولکاری ۽ نگدی وانشت

محمد شریف میر

لیکچرر، شعبہ بلوچی، جامعہ بلوچستان، کوئٹہ

ڈاکٹر غلام نبی ساجد بزدار

اسسٹنٹ پروفیسر، بلوچستان انسٹیٹیوٹ، یونیورسٹی آف بلوچستان، کوئٹہ

Abstract

Mast Tawkali was the most famous poet of the Marri Baloch; he was not only famous for his Balochi poetry but also for his love story with a married Marri woman Sammo. Mast Tokali belonged to the Shirani sub tribe of the Marri Baloch. The poetry of Mast Tawkali focuses on the love, care, patience and peace. He believes on peace and harmony among the Baloch tribes. There are two well-known theories about the Mast Tawkali poetry. The first is, Tawkali was a romantic poet; however the second theory denotes that he was Sufi a poet. Both parties give arguments to prove their theories regarding the poetry of Mast Tawkali.

This paper illustrates the historical background of Mast Tawkali family, his poetry, and his love story with Sammo.

گچين لبز: مہري رنگ، درو شتم، ديم پيہ ديمی، ارزشت ۽ بستار، حدابند، لغاری، گدہا، گچين شاعری، وانشت، تلو سگ، و ہم ۽ گمان۔

بلوچی لبز انک ۽ شاعری ۽ پڙا چمان ۽ شانک دنگ بیت انت گڑا عہدی ۽ نیم عہدی شاعری ۽ دور ۽ باری ۽ باز مزین شاعرانی نام گندگ ۽ کاینیت کہ آگول وتی پگر ۽ شاعری ۽ بلوچ راج ۽ راکین نوکیں راہ ۽ شونڈنگ ۽ هواری ۽ بلوچ راجد پتر ۽ دود ۽ ریدگ ۽ پہازگ ۽ ہم آیاں مزین جہدے کرتگ، ہے دور ۽ باری ۽

مزن مزین شاعرانی شاعریء سرچارۂ بیچار کنگ بیت انت گڑا آیانی شاعریء دو مزنیں تک ۂ پہنات دیم ۂ کانت کہ اچ ہمایاں یکے ایش انت کہ آیانی شاعری جنگی انت کہ آیاں ہما دور ۂ باری ۂ جنگ ۂ جدلان ۂ وتی شاعری ۂ تہا جاگہ داتگ، پدا ہے جنگ دورنگ ۂ بوتگ انت، بزاں کہ بلوچ ۂ بلوچ ۂ نیام ۂ جنگ یا بلوچ ۂ دری راجانی نیام ۂ جنگ۔ ہے شاعریء دومی پہنات عشقی یا مہری شاعری انت کہ آیاں وتی دور ۂ باری ۂ عشق ۂ مہر ۂ راوتی شعرانی تہا کما تگ ۂ آہان ۂ نمیران کرتگ۔

ہے دروشم ۂ یک شکر گفتاریں شاعرے مست توکلی بوتگ کہ آنہ ایوک ۂ وتی شاعری ۂ سبب ۂ سک نامدار انت، بلکیں آئی ۂ نامداری ۂ دگہ یک سبب آئی ۂ گوں سمو ۂ عشق ۂ مہر انت۔ مست توکلی ۂ بابت ۂ مدام بحث ۂ تران بیت انت ۂ آئی ۂ زندہ بازیں تک ۂ پہناتان ۂ بلوچ پوکارانی ہواری ۂ در بلوچ پوکار ہم وتی پوکاری کارانی تہا دیم ۂ آرگ ۂ جہد ۂ کن انت، بلئے آئی ۂ زندہ بازیں تک ۂ پہنات انت کہ آتاں انون ۂ نہ کیشینگ انت ۂ آیانی بابت ۂ انگت ۂ بحث ۂ تران بوکگ انت ۂ مئے پوکار ایوک ۂ گمان ۂ سراگپ ۂ تران کن انت، یک نیمگ ۂ بازیں پوکار مست ۂ را عشق ۂ عشق مجازی شاعری ۂ نیمگ ۂ بر انت بلئے دومی نیمگ ۂ پوکارانی دگہ یک ٹولی یے نمیرانیں مست توکلی ۂ را صوفی شاعرے ۂ بستار ۂ دیم ۂ آرگ لوٹ انت۔ بلئے تاں انون ۂ بیچ پوکار ۂ وتی گپ ۂ را گوں منطق ۂ دلیل ۂ دیم ۂ آورت نہ کرتگ۔

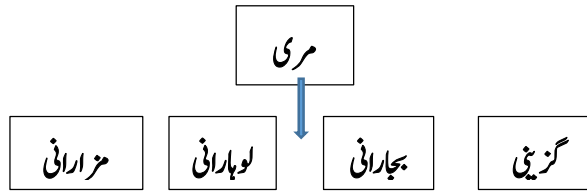
مست توکلی ۂ زندہ آئی ۂ پگر ۂ شاعری ۂ بابت ۂ ہر وہد ۂ بحث ۂ تران کنگ بیت انت گڑا اے تک ۂ آئی ۂ ودی بوٹگ ۂ تاریخ ۂ رس یک مزنیں جیڑہ ۂ رنگ ۂ دیم ۂ کانت، آئی ۂ ودی بوٹگ ۂ رس ۂ بابت ۂ انجم قزلباش نبشہ کنت کہ، "مست توکلی ۂ ودی بوٹگ ۂ راست ۂ پکیں روح ۂ سال ۂ بابت ۂ بیچ گوٹنگ بوت نہ کنت بلئے مزنیں ۂ کماشانی گوٹنگ انت کہ آسال (1830) ۂ بگرتاں سال (1840) ۂ نیامی دور ۂ باری ۂ کوہلو ۂ یک نیز گاریں لوگے ۂ ودی بوتگ" (قزلباش، 2010)۔ وہدیکہ ڈاکٹر انعام الحق کوثر ہے رس ۂ

تاریخ تراکیں پشت بر آن ء نبشتہ کنت کہ، "مست توکلی 1244 ہجری سال 1828 ء بہار گاہ ء موسم ء یک بیگاہ ء مریانی شیرانی درکانی پاڈو ء ودی بیت انت"۔ البت ہے بابت ء میر مٹھا خان مری وقی نامداریں کتاب "توکلی مست" (کوثر، 2004) ء تہا نبشتہ کنت کہ، توکلی مست 1831 ء ماں پیدا بیٹہ، ہواں وختاں درویشی ڈیہاں تعلیم نیست ہوانکہ مست ء گپتار لکہ پڑہ ء مس نیاختنت البت شیر گویا دومی مڑداں آنہی گال ء گفتار دف زوانی اٹکھشو دل ء داشتختنت کھر دے گال یک شیرے ہندا، بازیں شیراں گوں دہمی برادرار بیشخت" (مری، 2012)۔

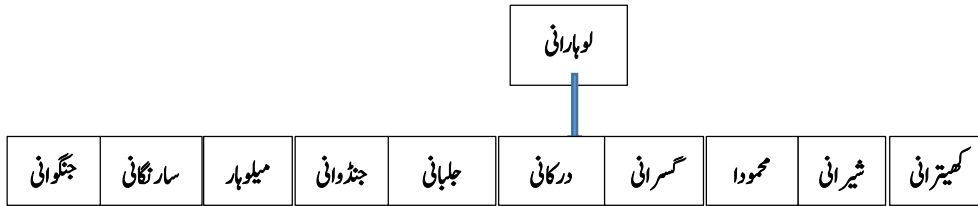
اگاں ہے برزے سئیں نبشتہ کارانی ر مس ء تاریخاناں چاران ء بحث ء تران کنگ بیت انت یک جرے پدر بیت انت کہ مست ء ودی بوٹنگ ء سال 1830 ء بگرتاں 1840 ء نیام ء انت، بلئے ہے گیپ یا دوری ء تراکیں کم کنان ء 1835 بکناں گڑا میر مٹھا خان مری ء انعام الحق کوثر ء داتگیں ر مس ء تاریخی نیام ء نزدیکی زیات بیت انت۔ ہے رنگیں جیڑہانی نیمگ ء دگوش گور کنان ء ڈاکٹر شاہ محمد مری نبشتہ کنت کہ، "مست توکلی ء ودی بوٹنگ ء بیرانی ء سال کساس دراہیں پولکاراں گیشینگ انت بلئے ٹک ء بوکلی زند گوازی نوکان ء کئے سرپد بکنت کہ آسالان ء ہند سہانی تہا نبشتہ بکن انت، ء آیانی کرا ہے نبشتہ ء دود ہم نیست انت، آدم ویل ء واقہان ء ڈکال ء سال، ہار ء سال، زمین چنڈ ء سال، انگریزاں گوں جنگ ء سال یا ٹک ء بوکلی جنگ ء سال ء چم ء حساب ء چار انت" (مری، 2007)۔ بلئے ڈاکٹر شاہ محمد مری ء اے بحث ء تران ء چہ مست توکلی ء ودی بوٹنگ ء سال ء اڈاند گیسق ء گیوار نہ بیت انت، البت یک دگہ نوکیں جرے اے دیم ء کیت انت کہ بلوچ چاگرد ء تہا سال، ماہ ء روچانی درگیجگ یا شوہاز کنگ ء راہ ء راہبند پیش ء دور ء باریاں چے بوٹنگ انت، ڈاکٹر شاہ محمد مری ہم ہے راہبند ان ء دیم ء داران ء مست ء دور ء باری ء راہبند کنگ ء جہد ء گندگ ء ککیت انت، آہے درگت ء نبشتہ کنت کہ، "توکلی مست ء دور ء باری ہما انت کہ آ دور ء باری ء آئی ء

ٹک (مزاں کہ مری ٹک) ءِ سرانگریزانی زور ءِ حاکی کم بو آن ات، 1839 ءِ جنگ ءِ وہد ءِ آ (بزاں کہ مست توکلی) کسان ات ءِ رند ءِ آئی ءِ زند ءِ دگہ چشیں جنگ نہ بوت " (مری، 2007)۔ ہے رداڈاکٹر شاہ محمد مری ءِ اردو ءِ لوز " کم سن " کار مرز کرتگ، ہے لوز ءِ بزانت ءِ معنی فیروز اللغات ءِ تھا چو اے وڑ نبشتہ انت " چھوٹی عمر " ایشی ءِ چہ اندازگ جنگ بوت کنت کہ اے دور ءِ باری ءِ مست توکلی باز کسان بوتگ۔

مست توکلی ءِ ٹک ءِ بوکلی سیالی ءِ رادر جنگ ءِ ساری مری ٹک ءِ بابت ءِ چیزے گپ ءِ تران کنگ بیت انت تانکہ مست توکلی ءِ بوک ءِ راجوانیں وڑے شوہازگ بوت بکنت، مری ٹک ءِ بابت ءِ اگاں گپ ءِ تران بکناں گڑا آئی ءِ راجار طائفہانی تھا بہر ءِ بانگ کنگ بوتگ، ہے چارٹ ءِ راکامران اعظم سوہدروی جہل رنگ ءِ پیش داریت۔ (سوہدروی، 2012)

اگاں ہے برزے چارٹ ءِ راجارگ بیت انت گڑا مست توکلی ءِ طائفہ "لوہارانی" ہم گندگ ءِ کئیت انت، نی اگاں "لوہارانی طائفہ ءِ راپدا" پاڈوانی "تھا بہر ءِ بانگ کنگ بیت انت گڑا "لوہارانی" ءِ پاڈوانی چارٹ اے رنگ ءِ بیت انت۔ (سوہدروی، 2012)

مست توکلی ء طائفہ ء بابت ء ڈاکٹر انعام الحق کوثر نبشتہ کنت کہ، "مست توکلی 1828 ء بہار گاہ ء موسم ء مریانی شیرانی طائفہ ء ودی بوتگ " (کوثر، 2004)۔ ہے رنگ ء مست توکلی ء ٹک ء بابت ء انجم قزلباش نبشتہ کنت کہ

"آئی ء (بزاں کہ مست توکلی ء) کہول ء سیالی مریانی شیرانی ٹک ء چہ ات۔ توکلی ء کسانى ء دور ء باری ء بابت ء بچ معلوم داری نیست انت۔ و ہدے آکھیں مزن بوت گڑا آئی ء مال چرائی بندات کرت " (قزلباش، 2010)۔

کامران اعظم سوہدروی مری بلوچانی بابت ء وتی کتاب "مری قبیلہ، تاریخ و تہذیب کے تناظر میں" ء تہا مریانی شیرانی ٹک ء بابت ء نبشتہ کنت کہ

"اے طائفہ / پاڈو افغان انت کہ آ چہ ثوب ء انگ ء مریانی ٹکاں گوں ہوار بوتگ انت " (سوہدروی، 2012)۔

بلئے اے جبر ء چشیں پکیں ء راستیں شاہدی نیست انت، چوش اگاں چارگ بیت انت گڑا دراپیں بنی آدم گوں یک دومی ء نزیک انت ء آیانی حاصیت ء پدیانک گوں یک دومی ء سک انت۔ اے وڑیں بازیں ٹک است انت کہ آ بلوچ ء افغان دوینانی تہا ہوار انت، اگاں اے جبر ء تہا راستی یے است انت گڑا اے گنگ بوت کنت کہ اے ہمینکس کوہنیں جبرے کہ ایوک ء ایشی ء سراگمانانی گوں ء گپ ء جبر بوت کنت۔ آ وتی دگہ یک کتابے "بلوچ قبائل" ء تہاوت وتی ہے گپ ء سرا بحث ء تران کنان ء نبشتہ کنت کہ

"ہم آئیانی کہ گوں و تیکاں ہواری نہ بوت، ایشاں گوں (بزاں کہ مریاں گوں) ہواری بوتنت۔ ہما کو ہنیں راہ بند کہ سکی ء سوریاں ہمراہ بوٹنگ ء گوں آیاں سانگ بندی کنگ، یلئے و ہدء گوست ء ہمرانی ء اے ہم مری گوٹنگ بوتنت، کہیتران بلوچاں ابید افغان ء ایندگہ ٹک ہم گوں آیاں ہواری بوتنت" (سودہ روی، 2012)۔

آاے جبرء ہما دور ء نسبت ء کنگ انت کہ آوہدء چاکر ء دور ء باری انت ء مری ٹک ء راجار ء سروکی ء بجارانی ء بستار ء زانگ بوٹنگ انت، اے مرچی ء چہ کساس پنج سد سال ساری ء جبرے ء ایوک ء گمان ء سراجہر کنگ بوٹنگ انت۔ آوتی ہما کتب ء تھا "راے بہادر لالہ ہتورام" ء شوندا ت ء مریانی بابت ء نبشتہ کنت کہ

"اے ٹک ء سروکی بندات ء بجارانی مری بوٹنگ انت، و ہدے میر چاکر خان رند بلوچ ء سرجمیں ریاست قلات ء سراوتی حاکمی ء محکم کنت ء ہندوستان ء نیمگ ء رها دگ بیت انت گڑا بجار خان بجارانی ٹک ء سروک ات۔ آوہدء مری ء لوز کار مرز نہ بوت، اے ٹک ایوک ء بجارانی گٹنگ بوت۔ بلکیں اے ٹک مری ہما و ہدء نامدار بوت کہ میر چاکر خان رند ہندوستان (دہلی) ء وٹنگ ء ات گڑا بجار خان آئی ء ہما ہی ء نہ شت ء کاہان ء جل ات، گڑا میر چاکر خان رند ء کشت کہ بجار مری انت، و ہدیکہ بلوچانی کرا آوہدء مری ء بزانت "جن" ات۔ بزاں کہ میر چاکر خان رند ء بجار ء مزان مردی ء ہمت ء سرا آئی ء رامری ء نام دات ء ہما نام رند ء یک ٹکے ء دروشم ء دیم ء اتک" (سودہ روی، 2012)۔

بلوچ چاکر ء تھا "مست" ء لوز پہ ملنگ ء دیوانگیں مردم ء کار مرز بیت انت، بزاں کہ ہما مردم کہ آئی ء رادگہ پنج چیز ء سدہ مہ بیت انت ء آوتی دگنیاء تھا مست بیت انت یا گوں وتی حالاں بیت انت، دومی لوزانی تھا وتی زند ء گوں دگلوش بیت انت یا ہما مردم کہ آئی ء راوتی زند ء ایندگہ کار ء معاملاتانی سدہ مہ بیت انت ء وتی حیلانی دگنیاء تھا مست بیت انت۔ چوش کہ کسے ء راوتی گد، تچ، ورگ ء چرگ، سیال ء وارث، مال ء

مالداری ءايندگه چیزانی سده مه بيت انت۔ آبزانت ءايوک ءیک کارے ءکنگ، اے وڑیں مردم ءپه مست
ءلوز کار مرز بیت انت۔ بلئے دومی نیمگ ءبلوچ چاگرد ءتہا توکلی ءلوزپہ نام ءہم کار مرز بیت انت۔ بازیں
مردم توکل ءنام ءراپہ دوستی ءتوکل توار کنت۔ بازیں مردم توکل ءنام ءراسر جم نہ کنت ءآئی ءرائیم نام کنت ء
آئی ءراتوکل ءتہا بدل کنت۔ بلئے ایشی ءچہ ساری بیچاریں کہ مست ءبزانت ءمعنی چي انت۔ اے بابت ء
بلوچی زبان ءنامداریں لوز گنج "سید گنج" ءتہا سید ظہور شاہ ہاشمی نبشتہ کنت

"مست: تم، س، ت: بے سار، ہنوش، جوش، گمراہ، تہرد، دریا مست انت، دریا گورم انت، اشتر
مست انت، مست ءرادو چیز ایر آرایت، تارو نکلیں شپ ءدیریں راہ، بزاں اپس" (ہاشمی، 2017)

(

مست ءلوز ءبزانت ءمعنی ءبابت ءاردو ءنامداریں بزانت بلد فیروز اللغات ءتہا نبشتہ انت

"متوالا، مدہ ماتا، نشہ میں چور، مخمور، پر شہوت، جوانی میں بہرا ہوا، سرشار، بے
خود، بے ہوش، مجذوب، مجنون، دیوانہ، خوش، مگن، آئند، بشاش، بے پرواہ، مغرور، گہنڈی"
فیروز اللغات، 2010)۔

البت مست ءزند ءراوہدے چارگ بیت انت گڑا اے جبر دیم ءکیت انت کہ آوتی دگنیاء بے سده
ءسمانت، آئی ءرادومی بچ چیز ءسده ءسمانیست انت، آئی ءہوش ءسار ایوک ءوتی سموء سرا انت، آئی ء
نندگ، پاد آئیگ، ورگ ءوپسگ، دیوان، مجلس، ایوکی بلکیں ہر شے ءہر ساعت گوں سموء انت، ہمے حاترا
لس مخلوق ءآئی ءرامست ءنام داتگ ات۔

میر گل خان نصیر وتی نامداریں کتاب "بلوچستان کی کہانی شاعروں کی زبانی" ءتہا مست توکلی ءمست
ءنام ءنامداریں بونگ ءسبب ءعلت ءچوش بیان کنت،

"سردار گزین خان مری و ت ہماہند ء روت ء توکلی ء راجہ لوگ ء آبادی ء دور بارت ء نادینیت۔ دو چار مردم ء ر ایک نزکیں ہندے ء سرپسینیت کہ آتوکل ء ر اگوں جوانی ء دیست بکن انت بلے توکلی مست آہان ء مہ گندیست۔ نی سمو ء ر آشگ بیت انت کہ آبروت ء مست ء گوں گپ ء تران بکنت۔ و ہدے توکلی مست ء ر اگندیست گڑا آکوکارے جنت ء چہ سار ء بے سار بیت انت۔ سمو آئی ء نزیک ء روت ء آئی ء راسار ء آرگ ء جہد ء کنت، و ہدے توکلی و تی چماں پچ کنت ء سمو ء ر اوتی نزیک ء گندیست، گڑا ایک کوکارے جنت ء پدا بے سار بیت انت۔ اے وڑ ء تنا و ہدے سمو آئی ء نزیک ء بیت، و ہد و ہدے سار آوتی چماں پچ کنت ء پدا بے سار بیت انت، گڑی ء سمو توکلی ء یل کنت ء و اتر کنت۔ چار و کاں سردار گزین خان ء راجم دیستیں ویل ء حال دانت، گڑا دراپیں مردمان ء بہیہ بوت کہ توکلی سمو ء عشق ء مہر ء دیوانگ انت۔ مریاں سمو ء لوگ واجہ ء پروئی طائفہ ء ایندگہ مردمان ء گشت کہ آئی توکلی ء نیت ء سراسگ مکن انت ء ناں آئی ء راکس ء تاوان بدنت۔ ایک راست ء پکائیں عاشقے ء گوں آئی ء بدیں کارے بوت نہ کنت، ہماروچ ء چہ توکلی ء نام مست بوت "(نصیر، 2013)۔"

میر مٹھا خان مری مست توکلی ء نام ء آئی ء مست بونگ ء بابت ء و تی پٹ ء پوکاری کتاب "توکلی

مست" ء تہا نبشتہ کنت کہ

"تیلارستہ، تہ سمو نا میں یکہ زالے سراگونخ بیشہ، گہشت کہ ہے گنوخ و جہا مخلوقا توکلی ء ر "مست" یعنی بے سدہ و سار گہشخ شروع کہتا۔ آخر ہے نام توکلی مست سراپکو بیشوشتا۔ کہڑدے مڑدمانی خیالیں کہ توکلی ء پ و تی نیم نام یا تخلص مست ایر کہتہ۔ ہے خیال زیادہ درست معلوم بی کہ ہے گونڈیں نام شاہرے تخلص انت "(مری، 2012)۔"

مٹھا خان مری ء لیکہ مست توکلی ء بازیں شعراں چہ ہم پدرانہ انت کہ مست ء بازیں شعراںی تہا ہے لوز

بزاں کہ "مست" ء ر اوتی تخلص ء حساب ء کار مرز کرتگ، چوش کہ آئی ء اے شعراں پہ درور بچارات۔

دوست منی مرشی نوخ سراں نوخیں

و لڑہاں مست ایفاں تہلو تو خیں
دہی ہندے ء گہشی کہ
مست مروشی ماں کیچھیں سندھیں
واڑہے سلطانیں سرہے جندہیں
یک تہی شیرے اندرا گہشی کہ
ماراماں سیلاں ہر دے گیراراں مری
زہی کا بٹھوئے گاراناں مستیں توکلی

(مری، 2012)

مست ء کھول ء بابت ء ہم بازیں حیا لیکہ دیم ء اتنگ انت۔ ہما کہ مست تو کلی ء دور ء باری انت آ دور ء باری ء وانگ ء زانگ ء اینکس دیمروئی نہ کرتگ ات، ء بلوچ راج ء تھاروچ ء سالانی نمبشتہ کنگ ء ریت ء رواج نہ بوتگ۔ بلوچی شاعری ء گپ بیت، بلوچی گیدی کہہاں یا بلوچ دود ء ربیدگ ء بازیں رنگ ء دور شرم دراہ سینگ در سینگاں سپر کنان ء تاں مامروچی اتنگ ء سر بوتگ انت۔ ہمے رنگ ء مست ء کھول ء مردمانی نام ء آسانی بابت ء ایندگہ معلوم اریانی بابت ء حاصیں ء پکیں خبر دیمائیتنگ۔ مست تو کلی ء پت ء بابت ء میر گل خان نصیر نمبشتہ کنت کہ

آ" (بزاں کہ مست تو کُلی) بہار گاہِ موسمِ کاہانِ کوہی دگِ یکِ بلوچی گدانے وودی

بوت۔ آئی عیتِ عنام "کرمو" ات" (نصیر، 2013)۔

البت ڈاکٹر شاہ محمد مری اے رد ادگہ یک لیکھے دیم ء کاریت، آمست توکلی ء پت ء نام ء درگت ء

نہیں کہتے کہ

"آئی ۽ پت ۽ نام" لالہان "ات، بلوچانی تہا مری، مریانی تہا لوہارانی، لوہارانیانی تہا شیرانی، شیرانیانی تہادرکانویں ۽ درکانویانی تہا بیڑائی ۽ چہ سیالی داشت۔ لالہان چہ کار کرت، چونیں مردے ات ۽ آئی ۽ چنکس برات ۽ گوہارانت انت انگت ۽ چچ معلوم نہ انت۔ اے علاقہ چوش کہ ہداندیں ڈگاری علاقہ انت، بوت کنت آئی ۽ کشارکاری کرتگ ات۔ بلئے مالدری المیں جبرے۔ مال آئی ۽ جندے بباں یادگرے اے المیں جبرے کہ آئی ۽ مالدری یا مال چرائی ۽ گوں سیالی داشتگ" (مری، 2007)۔ توکلی مست ۽ پت ۽ نام ۽ بابت ۽ کامران اعظم سوہدروی نبشتہ کنت کہ "توکلی ۽ پت ۽ نام گوشتگ بیت کہ "لال خان" بوتگ" (سوہدروی، 2012)۔

گل خان نصیر ۽ لیکہ ۽ بابت ۽ اگاں بحث ۽ تران کنگ بیت انت گڑا اے گوشتگ بوت کنت کہ بلوچ چاگرد ۽ تہا بازیں مردمان ۽ آیینی نیم نام ۽ گوں توار کنگ بیت انت۔ مست ۽ پت ۽ چوش کہ دونام دیم ۽ اتنگ انت بزاں کہ "لالہان" یا "لال خان" ہے نام ۽ راگاں نیم نام بکناں گڑا "لالو" جوڑ بیت انت۔ بلوچ چاگرد ۽ تہا بازو ہد ۽ نامان ۽ وتی توار ۽ حساب ۽ گوانک جنگ بیت انت، چوش کہ بلوچ خان ۽ را بلوچان، گنج خاتون ۽ را گنج خاتون، ہے حساب ۽ "لال خان" ۽ را "لالہان"، بلئے "کرمو" ۽ نام ۽ را جوان کنگ بیت انت گڑا اے "کریم خان" یا "کریم بخش" بوت کنت۔ اے ردایک جبرے گمان ۽ دراکنگ بوت کنت کہ یکیں مردم ۽ دو نام بوتگ انت ۽ "لالہان" یا "لال خان" ۽ را "کرمو" ۽ نام ۽ ہم توار کنگ بوتگ۔ البت ڈاکٹر شاہ محمد مری ۽ ہوار کامران اعظم سوہدروی مست توکلی ۽ پت ۽ انگت دگہ یک نامے ہم دیم ۽ کارنت۔ ڈاکٹر شاہ محمد مری نبشتہ کنت کہ

"بوت کنت کہ ہے مرد ۽ (بزاں کہ مست توکلی ۽ پت ۽ نام "لالہان" یا "لال خان" مہ بیت انت ۽ "پاندہی" بیت؟ بلئے "پاندہی" والا گمان سک باز نور انت" (مری، 2007)۔
وہدیکہ کامران اعظم سوہدروی نبشتہ کنت کہ

"لہتیں مردمانی گمان ہمیش انت کہ مست توکلی ء پت ء نام "پاندھی" بوگت"
(سودروی، 2012)۔

مست توکلی ء مات ء نام ء بابت ء ہیج وڑیں معلوم داری ء دست نہ کپیٹ۔ بلوچ چاگرد ء تہازالبولانی نام
گرگ نہ بیت انت۔ مست توکلی ء سمو ء بابت ء بازیں پولکاراں نبشتہ کرتگ۔ یلئے آیاں مست ء مات ء بابت ء ہیج
نبشتہ نہ کرتگ۔ البت مست توکلی ء براتانی بابت ء دراہیں نبشتہ کاراں وڑے ناں وڑے ء بحث ء تران
کرتگ۔ دومی نیمگ ء مست توکلی ء جند ء شاعری ء تہا ہم بازیں جاہاں آئی ء براتانی ذکر کنگ بیگ۔ مست
توکلی ء براتانی بابت ء ڈاکٹر انعام الحق کوثر نبشتہ کنت کہ

"شش براتانی تہا چار برات یکے ء پد دومی بیران بوتنت۔ مست ء پیرک بس منت انت
۔ وہدے آئی ء عمر چارده سال بوت گڑا آئی ء پت بیران بوت۔ آئی ء وتی برات ء راسور کنا نینت
، یلئے وت سور نہ کرت" (کوثر، 2004)۔

میر گل خان نصیر ء پولکاری ء ردا مست توکلی ء ہیج برات بوگت انت، آ مست توکلی ء براتانی بابت ء
نبشتہ کنت کہ "مست توکلی ء ہیج برات بوگت انت، کہ آیانی تہا یکے "دریاخان" کہ آ "ولنٹر" ء نام ء نامدار
بوگت، بگٹیانی حلاپ ء "چہنبری" ء جنگ ء جنگ بوت۔ اے جنگ ء مریانی لشکر ء گوں توکلی مست ہم ہوار
ات، یلئے آئی ء راجنگ ء جدل دوست نہ بوت ء لشکر ء چہ واتر بوت۔ ہے ویل ء بابت ء آوتی یک شعرے ء تہا
گوشت کہ،

چہنبری روج ء گوں سری مرداں گوں اتاں

ولنٹر ء اشتو من پدی رنداں گڑنگاں

(نصیر، 2013)

البت ء میر مٹھا خان مری توکلی مست ء سراوتی پٹ ء پولی کتاب ء تہا مست توکلی ء سیال ء ازیزانی بابت ء نبشتہ کنت کہ "چہو کہ پیشتری ء بیان کہنے جیشہ مست ء اصلی سیر نخستہ ہوا کہ مست ء را کہول یا اولاد ہیچی نیستہ۔ مست اے یاد گار چہرہ ویکس آنہی زیات ایس یا آنہی گپتار انت کہ داں مرشی ء باقی انت اودا ہوں وختا باقی سرکہاينت و موز کہ بلوچی ادب باقی انت۔ مست دہمی نزیخیں سیاد و عزیزاں ژادہمی آنی حال ء کس جو انیا معلوم نہ انت، البت مست ء وٹی شعراں ماں "پہیرک" اے جرور نام گپتو پچار کہشہ، "پہیرک" مست ء برات اٹ۔

کہا غزے آتکاں گوں ہزاریں کھوپڑہاں
پہیرک ءے حال ء گونہ ٹاں گزین ءے سلام
دیغرے روشا کو ہے بیہو آسمبراں
عالے شاماں مانڑکے بند آبتگاں
تہئی کوچ لاری ء تہال دریائی لہرے جٹاں
تہئی دست آہو آماں اکشی گندے ایر کہناں
ملخے وچینیت و کرگس ءے دگلوش کہناں

(مری، 2012)

مست ء براتانی کساس ء بابت ء اگاں گپ ء تران کنگ بیت انت گڑادونکتہ دیم ء کاینت اچ ہمایاں
یکے ایش انت کہ مست توکلی ء شش برات بوتگ انت ء دومی ایش انت کہ مست توکلی ء پنج بات بوتگ
انت۔ دگہ یک جبرے ایش انت کہ مست ء برات ء نام "پہیرک" ات یا "ولنٹر" ات۔ اگاں ہے
مرد ء دونام بوتگ انت۔ ہے دوئیں نکتو آنی سرا بحث ء تران کنان ء ڈاکٹر شاہ محمد مری نبشتہ کنت کہ

"مست توکلی براتانی کساس بابت اکت پوکاری گزانت، بازیں پوکاراں آیانی کساس را
هفت لیکن، بلنے آوت یک شعرے تهاوتی براتانی کساس شش گشیت "هر شش ایں براتان
من شتو ایکا سر اکتاں"۔ آگڈ سرا الوک بیت انت۔ آئی پنج برات آئی زندہ بیران
باں۔ سنے "چهنبری" جنگ، یکے خدائی موت بیران بیت انت "تہ خدائی۔ ما
رضائی"۔ وهدیکہ مست وتی شاعری تها دو براتانی نام آگپنگ۔ یکے "ولنر" کہ دگہ دو براتانی
هواری "چهنبری" جنگ بیران بوت دومی "پیرک" ات۔۔۔۔۔۔ "ہما" پیرک "کہ مزن
نامیں ساز گرے ات۔ ہما کہ گراں نازے "پیرک" ات " (مری، 2007)۔

مست توکلی سانگ سور پنج ہند ثابت نہ بوتگ، بزاں کہ آئی سانگ سور نہ کرتگ، آئی راگوں
سمو عشق بوتگ آ ہے عشق آگوں نمیران بوتگ۔ مست توکلی حیالی سور بابت بازیں کہ نامدار
انت، آئی مدام حیالی رنگ آگوں سمو سیر کرتگ، میر گل خان نصیر نمیرانیں شاعر مست توکلی حیالی
تصویراتی سور بابت نبشتہ کنت کہ، سردار جمال خان لغاری مست توکلی واہگ وادہش راپیلہ کرت نہ
کرت، بلنے سردار مرتضیٰ خان بگٹی ایشی راپیلہ کنگ جہد کرت۔ آئی مست توکلی پے سالوکی سوٹے
ٹایمٹ پے سمو ہم بانوری سہت عزیز پور ٹہینٹ یک روچے بگٹی اسپ سوارانی یک ٹولی آگوں مریانی علاقہ
آروانگ کرتگ، مریانی علاقہ مست آیک ہندے داشتگ بلوچی دودو ربیدگ ردا گرانڈ پاجن آں
کشتگ بوتگ، ورگ وچرگ بوتگ۔ ناں سمو اوداں بیتگ ناں سمو را ایشی بابت معلوم بیتگ، سور دودو راپیلہ
کنگ بیتگ۔ رندہ مست آگٹی اسپ سواران آگوشتگ کہ آواتر بباں وتی سردار آرا حال بدیاں کہ مست
سورگوں جوانی بیتگ۔ (نصیر، 2013)

مست توکلی شاعری مسترین بنگپ سمو انت، مست ہمک شعر بچار کہ آ سمو نازینگ
انت، کدی سمو ڈیل بالادیا کدی آئی راگوں زندہ دگہ شے دیم داران بیان کنگانت۔ مست چوش

کہ پہ سموء مست ات ء سمو آئی ء اولی ء گڈی مہرات ہے حاترا آئی ء شاعری ء بنزہ ماگشت کنناں کہ سمو انت۔ آئی ء مستریں درورے آئی ء جہل ء شعر انت کہ آئی ء تھا آ سموء را کجاچہ کجا بارت ء سر کنت۔

سموئہ زین ء پلپلاں یکے
سموئہ در شکانی براں یکے
سموئہ شیشہ ءے شر اوانی
سموئہ سروانے تلارانی
سموئہ سہر پہل ءے انارانی
سموئہ ڈیوائے تہارانی
یاجڑی بوٹی ءے رغمانی
سموئہ ہنخیرے مزن تاخیں
کوہ سرو کمبانی تڑ ء رستہ

(مری، 2012)

ہمارنگ ء دروشم ء کہ مست پہ سموء پگر کنگا انت بوت کنت کہ مروچی شرگدار یا پولکار مست ء سموء عشق ء بابت ء ہیج جیڑت مہ کنت یلئے مست ء وتی یک پگرے بوتگ، بوت کنت کہ مست ء شاعری ء تھا سمو ایوک ء یک چیدگے بہ بیت انت ء سمو ایوک ء ہے چیدگے را پدر ء زاہر کنگ ء رپک ء راہ، یلئے مست ء لیکہ پہ سموء وتی گڈی سیمسر ء انت پرچہ کہ آئی ء چم ء نرزاں سموء آدیم دگہ نیست انت، ہمک چیز سموء چہ بندات بیت انت ء سموء چہ آسر بیت انت۔ بچار اے شعر ء کہ مست چے گوشتگ ء انت۔
دوست تڑ ء جاندارہ لیموں آں یکے

رستہ مس ہیوریں گری سایاں
دروشماں داٹ (چھو) تانہی نوذاں
کشیت چھو سرگواٹاں سمین میغاں

(مری، 2012)

بلوچی شاعریء تہا مرگ یا کپوت ء راہ کاسد یار بالو کنگ کو ہنیں دودانت، ہے دود ء رامست تو کلی ء
ہم کار مرز کرتگ، بلوچی شاعریء تہا ہے گندگ ء کئیت انت کہ اگاں دوست یاد و ستار ء را کاسد کنگی انت ء
چہ دوست ء دور انت گڑاکیں دروسیلہ کپوت انت، بلتے بیامست ء بچار کہ آمرگ ء راہ دوست ء پیغام ء راہی
کنگا انت، ہمیشی ء ہمراہی ء آئی ء را سوج ء سر ہم کنگا انت کہ منی دوست ء نشانی چہ انت، ء آئی ء رنگ ء
دروشم چہ انت۔

بیایہ سوزیں مرگ تہر اربالو کہناں
ایر کہف اژدرنگاں بل زبیرانی زاہاں
زیر سلامان و شل پر ء پٹ و بیدہاں
نشک و پار ایشنت سہرنتی چہمانی لوار
شیفغیں پہونزے سمل ء بروان آل اوار
کاکلیں طونے مانیں مس کوخج ء گڑدنا
سے تہلیں تاویت ژنگاں من دوست ء ڈوبرا
سک مناں دوست ء چاکی تاوان ء دیاں

(مری، 2012)

مست توکلی بازیں جاہاں شعری دروشم پہ وتی دوست عرب زوالجلال درءدعالوگنک ہم گندگ
کنیت انت۔ ہمد اچہ پدر بیت کہ مست گوں سموء عشق مہر چے سند سیمسر بوتگ انت۔ مست اے
شعر بچار کہ گوں پاکیں حاوند چے عرض کنگا انت۔

بڈز کہناں دستاں مالک ارداس کہناں
سملے سیری جیمہ تر مپ سر سا کہناں
پڑ چل آں بندی گوں وٹی شلیں موڈوانغاں
در کہنی کل گندی شے چوٹیں جیہہزاں

(مری، 2012)

مست توکلی شاعری کہ ہر تی چارے گڑا آئی شاعری اندر آئی چہ ساری عاشق مہر
لوٹوکانی ذکر ہم گندگ کنیت انت، چوش کہ چہ مست ساری چاکری دور باری شے مرید حانی مہر
دوستی کہ آبلوچی کلاسیکل شاعری تہاسک باز نامدار انت، اے عشق مہر کہہ را بازیں بلوچ شاعر آں شعر
رنگ دیم آں اورنگ و ہدیکہ رند تر ہے گندگ کنیت انت کہ بلوچ کہہ گش پو لکاراں ہمیشی رار دانک
رنگ دروشم ہم دیم آں اورنگ، مست توکلی وتی مہر عشق را چو شے مرید حانی رنگ دیم داران گوں
مرید ہمکلام بو آن شعری دروشم گوشت کہ،

زارہاں میں آں ترے برانی مرید
ہنچش آں مس دے چہو توئے حانی زہیر

(سوہدروی، 2012)

مست تو کلی شاعری تہا دگہ یک جوانیں رنگے ایش گندگ ء کنیت انت کہ آہمک پیر یا بزرگ ء
سراشتنگ یا چوش گوشگ بیت جوان ترانت کہ آئی ء راہمک در گاہ ء سراہیہ ء بروسگ بوتگ آئی ء ذکر آئی ء
شاعری تہا الم گندگ ء کنیت انت - مست ء وتی شاعری تہا ہے پیر، بزرگ ء ہستیاں گوں وتی بندو کی یا
عقیدہ ء پد رانی کرتگ - آسید جلال شاہ ء کشف ء کرامات ء بابت ء گوشت کہ -

ہر کسی تہنی ایں دل ء میلی سید جلال

برکتی دیوان چاکر ء میرین ء کشاں

(سودروی، 2012)

مست تو کلی ء رالال شہباز قلندر ء سراہم مزنیں عقیدہ ہے بیتگ، آسندھ ء باغ ء سبز گانی بابت ء تران کنان ء
گوشت کہ -

مست مروشی مس باغچے ایں سندھ ایں

واژہ ء سلطان ایں سرے جند ایں

(سودروی، 2012)

مست تو کلی شاعری تہا نہ ایوک ء برزے بیان بوتگیں پیر ء بزرگانی ذکر گندگ ء کنیت انت
بلکیں دگہ آئی ء بازیں شعر انت کہ آیانی تہا آئی ء بزرگ ء مزنیں ہستیانی بابت ء بیان کرتگ، آئی ء لہتیں
دگہ شعر پہ درور چوش انت -

سیاہیں گوڑ بنت و سارہ و سانگاں ء جہراں

راضو ء شمس یغا پھتیر دُہبای اشلاں

نوشنت شاہ جتنغیس بچھاں
پیالوے نوشاں کہاغزیں رکاں

مارا اللہ ویا علی یات ایں
اڑ ہپدا دوست و دڑ مغاں تاٹ ایں
منہ دوست یغاں گوانی آں
روضو لال یغاں سلامی آں

بانزراں بیڑنت بوذن ایں شوخو رشاں
پیر کھوراء اونگریں دربار شلاں

(سودروی، 2012)

مست توکلیء بابتء بازیں کسہ نامدار انت۔ مست توکلیء بابتء ہے کسہ نبشتی رنگء دروشمء نہ
بوتگ انت، بلکیں اے بلوچ راجء کماشء سر مچاراں وتی سینگء محکم کرتگء واشنگ انتء وتی آو وکیں
پدر بچء چہ آو ورتگء سر کرتگ انت، مستء بابتء ہے دروگء راستیں کسہ آنء رندء بلوچء در بلوچیں
نبشتہ کاراں نبشتہ کرتگء دیمء آو ورتگ انت، اے دروگء راستیں کسہ آنء بچ وڑیں شونداتء ریفرنس
نیست انت۔ مست توکلیء کشفء کراماتانی بابتء یک کسہ دیمء آرانء ڈاکٹر انعام الحق کوثر نبشتہ کنت کہ

"یک رندے مست توکلی ڈیرہ غازی خانء علاقہء کوہانی نیامء سپر کنانء روگء بیت انت۔ انا گاہ
ء اوشیتء کوہانی جہلی نیمگء روت انت۔ گندیت کہ یک فقیرے جہلء نندوک چیزے درگ
ء ات۔ مست توکلیء آئیء راشعرء تھا گوشت کہ او شتر گوشتیں فقیر، کمیں ہنگ مارا ہم وارین

داں کہ ماسموء جتائی ء دکھاں بیحال بکناں، آ فقیر ء برز آ زمان ء نیمگ ء چارگ گڑامست چہ وتی
کشف ء کرامات ء زبہر بوت۔ مست ء ہجے شعر ء راکیں بدل کرت گڑا آئی ء کشف ء کرامات
آئی ء رادوار ء دینگ بوت۔ فقیر ء مست ء راہم کیں دات کہ آنوش بکنت۔ نوش کنگا پد مست ء
کشف ء کرامات زیات بوت" (کوثر، 2004)۔

مست توکلی ء راوتی مست ء ملنگی ء دور ء باری ء یک جاہے ء آرام نیت انت، آبرے بلوچستان ء مری
بگٹی علاقہاں تر ء تاب کنت، کدی پیر ء بزرگانی زیارتانی سرا، ہجے رنگ ء آڈیرہ غازی خان ء ہم روت
انت۔ یک رندے آڈیرہ غازی خان ء روت ء سردار جمال خان لغاری ء مہمان بیت انت۔ مست ء گوں
سردار جمال خان لغاری ء بوتکیں ویل ء مست توکلی ء کشف ء کراماتانی بابت ء نامداریں شاعر ء پوکار میر گل
خان نصیر نبشتہ کنت کہ، یک رندے مست توکلی سردار جمال خان لغاری ء مہمان بیت انت۔ سردار جمال
خان لغاری آئی ء راچارگ ء چکاسگ ء پہ یک پندلے ساجیت۔ سردار اے چارگ لوٹیت کہ باریں مست
توکلی ء مہر ء عشق راست ء پک انت یا ایوک ء مست مخلوق ء را پیش دارگ ء انت۔ ہجے روچاں ڈیرہ غازی خان ء
"موراں" نامیں یک ناچو یے سک نامدار بیت انت۔ آ باز چابک ء زیبداریں ناچو یے بیت انت۔ ہجے
ناچو "موراں" ء را گوشگ بیت انت کہ شپ ء وہدے آئی ء را لوٹامینگ بیت انت گڑا آگوں وتی ناز ء ادا آں
مست توکلی ء دگلوش ء وتی نیمگ ء گور کنگ ء جہد ء بکنت۔ وہدے مست سردار جمال خان لغاری ء دیوان ء
ندوک بیت انت گڑا "موراں" ء را ہما کمرہ ء برگ بیت انت کہ ہمائی ء تھا مست توکلی اڈ کنگا بیت
انت۔ وہدے دیوان ہلاس بیت انت گڑامست توکلی ہما کمرہ ء روت کہ آئی ء تھا آڈ کنگا بیت انت۔ "موراں"
ساری ء چہ آئی ء ودار ء ہجے کمرہ ء تھا بیت انت۔ سردار ء نوکر ء کارندہ ہجے کمرہ ء ڈن ء چہ کبل کن
انت۔ "موراں" گوں ناز ء نخزہ آں مست ء دگلوش ء وتی نیمگ گور کنگ ء باز جہد ء کنت بلئے بے سوب بیت

انت ءِ مست توکلی ءِ سراپچ وڑیں اثر ءِ نہ کپیت انت۔ سردار جمال خان لغاری ءِ نوکر ءِ کارندہ بان ءِ ٹنگ ءِ در آں
چہ آہان ءِ چارگ ءِ بنت۔ ہے چار وکیں نوکر گنداں کہ مست توکلی جلال ءِ تہا کُنیت انت ءِ آگج ءِ گپ بیت
انت، ہمیشی ءِ گندان ءِ ناچو "موراں، بیہوش بیت انت۔ مست توکلی ءِ ہے جاور ءِ راوتی شاعری ءِ تہا ہم بیان
کر تگ۔

کنجریانی مہترین موراں
کُنیت ردان ءِ چو چار دہیں ماہ ءِ
گہمبران ءِ چوتانہی نوداں
چانٹ دنت و شبوئیں کہتوریاں
گون انت گوں سہنائیں ہمالیاں
مست! من تئیاں تی نہیاں کس ءِ

(نصیر، 2013)

میر گل خان نصیر مست توکلی ءِ کشف، کرامات ءِ معجزہ بانی بابت ءِ تران کنان ءِ مست ءِ مست ءِ جلالی
بونگ ءِ وہدے دگہ یک کہے دیم ءِ کاریت۔ اے ہما دور ءِ باری ءِ کہہ انت کہ نوک نوک ءِ مست توکلی سمو ءِ عشق ءِ
گرفتار انت ءِ دومی ہند ءِ روئنگ ءِ نہ انت ءِ سمو ءِ ہلک ءِ آئی ءِ کشش ءِ گوراں نندوک انت، اے رنگیں جاور پہ
سمو، آئی ءِ لوگ واجہ ءِ کھول ءِ جوان لیگ نہ بنت، ہے کہہ ءِ را میر گل خان نصیر چو نبشتہ کنت، سمو ءِ عشق ءِ
بے سدہ بونگاچہ وہدے آئی ءِ را کمیں ہوش اتک گڑا آئی ءِ سمو ءِ عشق ءِ شعر گوئنگ بندات کرت۔ مست
توکلی ءِ ہے شعر رودراتکی دور دوریں ہند ءِ دمگاں نامدار بوتنت۔ ہمک ہند ءِ دمگاں مست ءِ سمو ءِ عشقی کہہ ءِ
بابت ءِ گپ ءِ تران کنگ بندات بوت۔ پہلوان ءِ ڈومباں آئی ءِ شعرانی گوئنگ بندات کرت، مست ءِ ہے

شعرانی تہا، سمو، آئی نام ء آئی حسن ء زیبائی ء توسیپ کنگ بوتگ ات۔ سمو ء لوگ واجہ ء آئی ء کس ء عزیز آن ء اے جرباز تورت، گڑا آیاں کہ پندلے ساچت، یک روچے مست توکلی یک کوہے ء ٹل ء نندوک بیت انت گڑا "گدہا" نامیں مردے سراپ سراپ کنان ء ہما کوہے ٹل ء روت ء مست توکلی ء را کوہے ٹل ء چہ جہل ء دور دنت بلئے آہما و ہد ء حیران ء ابکہ بیت انت کہ مست توکلی چوبالی مرگ ء بال کنان ء جہل ء کئیت ء ہما حساب ء نندیت، مست توکلی ء ہے ویل ء نیمگا اشارگ کنان ء وتی یک شعرے ء تہا گوشگ کہ۔

یک گورے ماویک گورے گدا

ماہر دو مرد جوانی ء نہوں سدا

(نصیر، 2013)

گڈی تران:

مست توکلی ء بلوچانی نامداریں ٹک مریانی نمیرانیں شاعر انت، مست ء نامداری ء سبب آئی ء شاعری ء ہواری ء آئی ء گوں سمو ء عشق انت۔ مست توکلی ء شاعری ء بابت ء نبشتہ کارانی دولیکہ انت، یک ٹولی ء لیکہ ایش انت کہ مست توکلی ء شاعری عشق ء مہری شاعری انت، و ہدیکہ دہمی لیکہ ایش انت کہ مست توکلی ء شاعری صوفیانہ شاعری انت۔ ہر دوئیں ٹولی وتی لیکہانی بابت ء منطق ء دلیل دیم ء کارنت بلئے تاں انون ء بچ پوکار ء اے ساپ ء پک کرت نہ کرتگ کہ مست توکلی صوفی شاعر انت یا مست توکلی ء شاعری ایوک ء مہری ء عشقی شاعری انت۔ مست ء شاعری دوئیں نکاں محکم انت، ہما رنگیں محکمیں شاعری آئی ء عشق ء مہر ء نیمگ ء کرتگ ہے رنگیں محکمیں شاعری آئی ء صوفیانہ شاعری انت، بلئے اگاں اے گوشگ بیت کہ مست توکلی ء شاعری ء بن ء ہزہ سمو انت گڑا جوان تربیت انت۔

شوندات:

- فیروز اللغات (2010)۔ لاہور۔ فیروز سنز لمیٹڈ
- ہاشمی، ظ۔ ش (2017)۔ دومی ایڈیشن۔ سید گنج۔ گوادری۔ سید ہاشمی اکیڈمی
- نصیر، گ۔ خ (2013)۔ سہمی ایڈیشن۔ بلوچستان کی کہانی شاعروں کی زبانی۔ کوئٹہ۔ بلوچی اکیڈمی
- مری، ش۔ م (2007)۔ مستیں توکلی۔ کوئٹہ۔ سنگت اکیڈمی آف سائنسز
- مری، م۔ خ (2012)۔ توکلی مست۔ کوئٹہ۔ بلوچی اکیڈمی
- کوثر، ا۔ ا (2004)۔ تذکرہ صوفیائے بلوچستان۔ لاہور، اردو سائنس بورڈ
- سوہدروی، ک۔ ا (2012)۔ بلوچ قبائل۔ لاہور۔ تخلیقات
- قزلباش، ا (2010)۔ بلوچوں کے رومان۔ کوئٹہ۔ قلات پبلشرز
- سوہدروی، ک۔ ا (2012)۔ مری قبیلہ۔ لاہور۔ فکشن ہاوس